EMMANOUIL ROIDIS, DESPRE FIREA OAMENILOR ȘI A ANIMALELOR

Margareta SFIRSCHI-LĂUDAT
Universitatea din București

Résumé : Le rapport de l'homme avec les autres êtres vivants, soit par ressemblance, soit par antithèse, continue de concerner la pensée humaine depuis les origines jusqu'aujourd'hui, dans ses diverses formes d'expression, dans la langue, dans la religion, l'art, la littérature, la philosophie et la science. Le XIXe siècle culmine par la recherche d'une définition ontologique de l'homme et du monde à travers la théorie évolutionniste ou des conceptions philosophiques telles que le positivisme, le scientisme ou le naturalisme. Emmanuel Roïdis, l'un des plus illustres prosateurs grecs du même siècle tumultueux, l'auteur de l'un des premiers romans grecs modernes, *La Papesse Jeanne* – un chef-d'œuvre satirique presque singulier dans la littérature néo-hellénique –, dépeint de tels débats tout au long de son travail. Grand amoureux des chats et des chiens également, comme plusieurs autres grands écrivains de la littérature universelle, Roïdis propose, dans ses nouvelles notamment, de diverses histoires d'animaux, une véritable zoologie contrastée ou simplement comparée d'une manière satirique aux différentes typologies humaines. Dans ses allégories critiques habillées de façon réaliste, dans lesquelles la balance penche en faveur des animaux (domestiques ou sauvages, mais domestiqués, oiseaux et insectes) et de leur supériorité sur la bestialité humaine, l'animal devient souvent un *alter ego* de l'auteur et un symbole de son écriture éclectique – une vraie encyclopédie narrative, selon sa propre définition.

Mots-clés : histoire, homme, animal, ironie, satire, fable, anthropomorphe, zoomorphe, darwinisme.

Motto:
τὸ μόνον γελᾶν τῶν ζῴων ἄνθρωπον.
[Aristotel, *Περὶ ζῴων μορίων,* Γ, 10]

ἄνθρωπος μὲν γελαστικόν, ὄνος δὲ οὐ γελαστικόν.
[Lucian, *Βίων πρᾶσις*, 26]

Ο άνθρωπος 'γελά' και τα ζώα δεν 'γελώσιν'.
Εν τω γέλωτι λοιπόν, και εν αυτώ μόνω, έγκειται η μεταξύ ανθρώπου και κτήνους διαφορά.
[E. Roidis, *Αγγέλου Βλάχου Κωμωδίαι,* Β΄, 30: „Omul 'râde', iar animalele 'nu râd'. În râs, așadar, și numai întru acesta stă diferența dintre om și jivină"][1]

Legătura omului cu celelalte viețuitoare, fie prin asemănare, fie prin antiteză, continuă să preocupe gândirea omenească dintru începuturi și până astăzi, în variile ei forme de expresie, în limbă, religie, artă, literatură, în filosofie și în știință.

În limbă, de pildă, încă de la origini, potrivit concepției animiste, natura, *kosmos*-ul, animalele, plantele, chiar și unele obiecte, stări, sentimente, acțiuni erau privite ca însuflețite, asemeni omului, și erau încadrate în categoria genului gramatical animat, fiind marcate prin distincția genului natural, a sexului.

Încă din mitologia, religia și literatura greacă arhaică, oamenii și zeii se metamorfozează în animale sau au atribute zoomorfe, precum aflăm, bunăoară, în comparațiile homerice și în epitetele formulare epice, iar animalele sunt cuvântătoare

[1] Traducerea fragmentelor citate din nuvelele lui E. Roidis ne aparține.

https://biblioteca-digitala.ro

și înzestrate cu trăsături umane în fabulele antice și moderne, în cântecele și basmele populare universale.

În necontenita căutare a unei definiții ontologice a Omului și a lumii, veacul al XIX-lea îndeosebi culminează cu teoria evoluționistă a lui Darwin sau cu anumite curente filosofice precum pozitivismul, scientismul sau naturalismul. Astfel de dezbateri intense privind natura omului și a animalelor străbat opera scriitorului Emmanouil Roidis (Εμμανουήλ Ροΐδης, 1836–1904), născut în insula cicladică Syros, dar copilărind în Italia, la Genova, și studiind mai apoi, la Berlin, filologia și filosofia (1855–1857)[2].

Spirit enciclopedic, E. Roidis este unul dintre cei mai de seamă prozatori greci ai acelor vremuri frământate, autorul unuia dintre cele dintâi romane moderne neoelene, *Η Πάπισσα Ιωάννα* (1866) – o capodoperă satirică aproape singulară pe tărâmul literelor grecești. El scrie, totodată, scurte povestiri, critică literară și socială, articole filologice legate de chestiunea limbii grecești și de fenomenul diglossiei, traduce, printre altele, din operele lui Chateaubriand și E. A. Poe. Influența scriitorului american se face clar simțită în proza sa.

Mare iubitor de pisici, dar și de câini[3], precum numeroși alți reprezentanți de vârf ai literaturii universale (Beaudelaire, Cehov, Poe), Roidis ne înfățișează în nuvelele sale închinate feluritelor animale o adevărată zoologie, contrapusă sau doar comparată satiric cu diversele tipologii umane. În aceste alegorii critice cu veșmânt realist, în care balanța se înclină de partea animalelor (domestice ori sălbatice, dar domesticite, păsări și insecte deopotrivă) și a superiorității lor față de bestialitatea oamenilor, animalul devine deseori un *alter ego* al autorului și un simbol, totodată, al scrierii eclectice roidiene – o adevărată enciclopedie narativă, după propria definiție a poeticii sale din romanul *Papesa Ioana*[4].

Istoriile animalelor, după cum le intitulează Roidis, aparțin culegerii de *Nuvele din Syros (Συριακά Διηγήματα)* și au fost scrise mai cu seamă în ultima parte a vieții autorului, între 1891 și 1901, de obicei la persoana întâi, ca amintiri, alcătuind, sub formă de parabole, satire mușcătoare ale societății din vremea lui, tablouri deseori zguduitoare ale cruzimii provinciale și ale barbariei insulare față de celălalt regn, în spiritul altor mari scriitori din epocă, precum Tolstoi *(Povestea unui cal)* și Dostoievski (pe care știm sigur că l-a citit)[5].

Prin însușirile, faptele și sentimentele lor nobile superioare celor omenești, protagoniștii, în genere necuvântători (cu excepția efemeridelor din *Τα εφήμερα* și a păsărilor din basmul *Η Μηλιά),* devin simboluri morale și estetice cu rol paradigmatic, asemeni eroilor fabulelor, așa cum reiese, de altminteri, chiar din titlu: termenul *ἱστορία,* folosit cu toată încărcătura lui etimologică, este determinat de genitivul obiectiv al numelui animalului generic, cu articol nehotărât. Prin antifrază, *Istoria unei pisici* (1893), *Istoria unui câine* (1893), *Istoria unui cal* (1894), *Istoria unui coteț* (1897), *Istoria unei maimuțe* și celelalte nuvele tematice sunt povestiri așadar, însă *adevărate*, câtă vreme le stă drept martor scriitorul narator, *povești (παραμύθια)* cu animale, dar despre oameni. Nicidecum întâmplător, în enumerarea bestiarului nuvelelor sale omul se află pe ultimul loc, în antiteză cu restul animalelor:

[2] *Cf.* ΒΟΓΙΑΤΖΑΚΗ, Εύη, „Ο Εμμανουήλ Ροΐδης και η μεταφορά της επιστήμης", *Σύγκριση / Comparaison,* 18, 2007, pp. 47–71, precum și „Δαρβινικό και θετικιστικό πνεύμα στις ιστορίες ζώων του Εμμανουήλ Ροΐδη", *in* Close, E., Couvalis, G., Frazis, G., Palaktsoglou, M. & Tsianikas, M. (eds), *Greek Research in Australia: Proceedings of the 7th Biennial International Conference of Greek Studies,* Flinders University Department of Languages – Modern Greek, June 2007, Adelaide, 2009, pp. 755–764.

[3] Se știe că pisica sa l-a însoțit după moarte și el însuși își pomenește câinele de vânătoare.

[4] ΡΟΪΔΗΣ, Εμμανουήλ, *Πάπισσα Ιωάννα, Άπαντα,* τόμ. Α΄, Αθήνα, Ερμής, 1978, p. 69.

[5] A se vedea eseul său despre romanul *Crimă și pedeapsă:* „Ο Δοστογέφσκη και το έργον του *Έγκλημα και τιμωρία"* (1888), *Άπαντα,* Γ΄, pp. 342–347.

https://biblioteca-digitala.ro

Ο τίτλος διορθωτού του ρωμαίικου κατήντησε να αμιλλάται κατά την γελοιότητα προς τον τετραγωνισμόν του κύκλου. Τούτον φοβούμενοι περιωρίσθημεν από ικανών ήδη ετών να λέγωμεν εις τους αναγνώστες μας παραμύθια περί γάτων, σκύλων, αλόγων, βοών και Συριανών συζύγων [*Ιστορία ενός τουφεκισμού*, 1896][6].

Titlul de îndreptător al Romeului a ajuns să întreacă în ridicol cvadratura cercului. Temându-ne de acesta, ne mărginim deja de ani buni să le spunem cititorilor noștri povești despre pisici, câini, cai, vite și soți din Syros *[Istoria unei împușcături]*.

Adăugarea cu totul neașteptată a elementului uman constituie o autoreferire la nuvela *Ψυχολογία Συριανού συζύγου (Psihologia unui soț din Syros,* 1894), dar și o trimitere la cadrul realist insular în care au loc îndeobște istoriile sale cu animale. Nici din această povestire cu subiect conjugal nu lipsește însă motanul soției cochete și nestatornice, iar numele lui Darwin și teoria lui botanică devin și aici un termen de comparație comic pentru eroul narator.

Deopotrivă, structura narativă tripartită, stereotipă, a acestor nuvele, după tradiția fabulei, le sporește scopul didactic și etic. Sub influența naturalismului și a pozitivismului, mai toate îmbracă o haină savantă eclectică în prolog, cu multe aluzii, parafraze, ba chiar citate din teoriile științifice antice sau moderne (un dialog erudit între științele naturii, anatomie, antropologie, filosofie, estetică, literatură, istorie), tratând cu o ironie subtilă o temă socială și politică deseori, explicată apoi, mai pe înțelesul tuturor, după modelul biblic, printr-o parabolă centrală cu valoare de exemplu – povestea propriu-zisă despre relația dintre om și animal, tristă și monstruoasă sau grotescă uneori, mereu în favoarea regnului inferior, care se dovedește în cele din urmă mai presus. Istoria se sfârșește, îndeobște, cu o concluzie moralizatoare.

În acord cu preceptul aristotelic, debordanta satiră roidiană îndeplinește și aici, ca și în romanul său anatemizat de Biserică, o funcție cathartică[7], scriitorul recurgând la un procedeu retoric comun lui Aristofan și lui Demosthenes. Metoda stilistică denumită ironic de autor „κολοκυνθοπληγία" (cu trimitere vădită la opera senecană *Apokolokyntosis),* constând în intrigarea, surprinderea, ba chiar stupefierea cititorului amorțit – de parcă l-ar fi izbit în cap cu un dovleac uscat – prin asocierea comică și neașteptată a ideilor și a cuvintelor, se dovedește a fi singura cale de a păstra trează atenția cititorului grec neavenit, un leac împotriva somnului („ανθυπνωτικόν φάρμακον"), așa cum Roidis însuși ne lămurește în *Papesa Ioana*:

Άγγλος τις συγγραφεύς, ο Swift, νομίζω, διηγείται ότι οι κάτοικοι δεν ενθυμούμαι τίνος τόπου είναι τοσούτω απαθείς και απρόσεκτοι, ώστε οσάκις αποτείνεται τις προς αυτούς, πρέπει να κτυπά εκ διαλειμμάτων την κεφαλήν των διά ξηράς κολοκύνθης, ίνα μη αποκοιμώνται, ενώ ομιλεί. Τοιούτον τι ανθυπνωτικόν φάρμακον εσκέφθην καγώ να μεταχειρισθώ κατά της απαθείας του Έλληνος αναγνώστου· εν ελλείψει δε κολοκύνθης επροσπάθησα να εξορκίσω τα χασμήματα καταφεύγων ανά πάσαν σελίδα εις απροσδοκήτους παρεκβάσεις, ιδιοτρόπους παρομοιώσεις ή αλλοκότους λέξεων

[6] *Άπαντα,* Ε΄, p. 162. De remarcat folosirea pluralului generic în acest catalog sarcastic al subiectelor scrierilor roidiene.

[7] *Η Πάππισσα Ιωάννα και η ηθική (Επιστολαί ενός Αγρινιώτου), Επιστολή Δ (1866), Άπαντα,* Α΄, p. 351: *Εις δε την Ιωάνναν 'κάθαρσις των παθών' είναι αυτός ο γέλως του αναγνώστου, αναγκαζομένου να περιπαίζη το κακόν* („În *Papesa Ioana,* 'purificarea pasiunilor'este însuși râsul cititorului, care se vede nevoit să ia în zeflemea răul", Emmanouil ROIDIS, *Papesa Ioana*, traducere din limba greacă, prefață, tabel cronologic, note și bibliografie de Claudiu Sfirschi-Lăudat, București, Editura Vellant, 2018, *Addenda*, „*Papesa Ioana* și morala. Scrisorile unui agriniot", Epistola a IV-a, p. 298).

https://biblioteca-digitala.ro

συγκρούσεις· περιβάλλων εκάστην ιδέαν δι' εικόνος ούτως ειπείν ψηλαφητής και αυτά ακόμη τα σοβαρώτερα της θεολογίας ζητήματα στολίζων διά κροσσιών, θυσσάνων και κωδωνίσκων ως ποδιάν Ισπανής χορεύτριας [*Η Πάππισσα Ιωάννα, Άπαντα,* Α΄, p. 71].

Un scriitor englez – Swift, cred – povestește că locuitorii nu știu cărei țări sunt atât de apatici și de neatenți, încât, atunci când cineva li se adresează, trebuie să-i lovească din când în când în cap cu un dovleac uscat, ca să nu adoarmă în timp ce li se vorbește. Un astfel de leac împotriva somnului m-am gândit să folosesc și eu pentru a combate apatia cititorului grec; însă, în lipsa unui dovleac, m-am străduit să alung căscatul recurgând pe fiecare pagină la digresiuni neașteptate, la comparații bizare sau la stranii alăturări de cuvinte; am îmbrăcat fiecare idee într-o imagine, ca să spun așa, palpabilă și am împodobit până și cele mai serioase subiecte teologice cu volănașe, fundițe și ciucurași, întocmai șorțului purtat de dansatoarele spaniole [*Papesa Ioanna,* trad. Claudiu Sfirschi-Lăudat, p. 25].

În taxonomia zoologică alcătuită de cele 8 *Istorii* și alte câteva povestiri cu subiecte similare, adevărate elogii aduse acestor viețuitoare în opoziție cu caracterele negative, animalice, ale diferitelor personaje umane, fiecare animal, pasăre sau insectă, substituindu-se omului prin umanizare, reprezintă un model metonimic și metaforic al unor virtuți omenești. În cadrul analogiei om–animal, pisica simbolizează versatilitatea, grația, finețea și iscusința, fiind cea mai asemănătoare și potrivită, după spusele lui Roidis, firii unui scriitor, câinele întruchipează fidelitatea și devotamentul, prietenul credincios și răbdător, calul inspiră noblețe, bunătate, sensibilitate, curaj și abnegație, jucând un rol patern față de băiețelul Tsekos – o legătură *contra firii* cabaline, *hybridă,* ajungând până la jertfa vieții –, insectele exprimă efemeritatea, gingășia, fragilitatea, dar și nestatornicia *(Efemeridele),* găina – afecțiunea și dăruirea conjugală, maimuța – spiritul imitației și istețimea, măgarul – obediența, dar și încăpățânarea.

Mai mult, animalele *antropomorfe* ale nuvelelor roidiene poartă nume proprii definitorii, deosebit de grăitoare, antroponime sau teonime: Thomas – cimpanzeul cu nume de sfânt, Semira – agera și superba pisică numită astfel după ilustra regină de neam divin a Babylonului, Semiramis, cea metamorfozată în floare după moarte, Plouton – câinele care trece prin moarte, pentru ca mai apoi să-și dea sufletul lângă mormântul stăpânului, Zanambetis – nărăvașul cal ucigaș. De notat asemănarea izbitoare a acestuia din urmă, chiar și în privința numelui, cu armăsarul gânditor și cuvântător Holstomer *(Mujic)* din nuvela lui Tolstoi *Povestea unui cal,* care are un destin la fel de crud.

Armăsarul Zanambetis este, poate, cel mai apropiat de natura umană: înzestrat cu trăsături antitetice, el adeverește pe deplin afirmația lui Roidis din *Istoria unui cotet*: *απατώνται οι θεωρούντες άλογα τα ζώα* („se înșală cei care socot animalele ca fiind fără cuget", *Άπαντα,* Ε΄, 1897, p. 219). În aceeași nuvelă, el combate concepția filosofică potrivit căreia animalele nu au suflet și le atribuie acestora chiar și cele mai fine și profunde sentimente:

(...) πολλοί όμως απομένουσιν ακόμη οι στέργοντες μεν να παραδεχθώσιν ότι έχουσι και τα ζώα ψυχήν, αλλά πεισματικώς ισχυριζόμενοι ότι τα πάθη, και τα αισθήματα της ζωικής ταύτης ψυχής ουδέν έχουσι κοινόν προς τα της ανθρωπίνης. Προς πλήρη απόδειξιν ότι και κατά τούτο απατώνται, ότι όχι μόνον εν συνόλω και χονδρικώς, αλλά και εις αυτάς τας λεπτοτάτας του αισθήματος αποχρώσεις ομοιάζουσι πολλάκις ως δίδυμοι αδελφαί αι ψυχαί των ζώων και των ανθρώπων, νομίζω αρκούσαν την κατωτέρω εκ του ορνιθώνος μου ιστορίαν [*Ιστορία ορνιθώνος,* p. 219].

https://biblioteca-digitala.ro

(...) rămân însă încă mulți aceia care consimt să admită faptul că și animalele au suflet, dar care susțin cu încăpățânare că pasiunile și sentimentele acestui suflet animal nu au nimic în comun cu sufletul omenesc. Ca dovadă deplină a faptului că se înșală și în această privință și că, nu numai în întregime și în linii mari, dar chiar și în cele mai fine nuanțe ale simțământului, deseori sufletele animalelor seamănă leit cu sufletele oamenilor, socot ca fiind îndeajuns istoria următoare petrecută în cotețul din ograda mea.

La Roidis, oamenii și animalele își depășesc limitele specifice, confirmând parcă teza darwiniană a descendenței și evoluției omului dintr-o specie animală inferioară:

Οτε ο κ. Βλάχος μου έστειλε την δραματικήν αυτού συλλογήν, έτυχον βυθισμένος, αγνοώ πως εις τας θεωρίας της δαρβινείου σχολής. Προ δύο ήδη μηνών αχώριστοι σύντροφοί μου ήσαν ο Vogt, ο Δαρβίνος, ο Büchner, ο Lamarck, ο Moleschott και άλλοι όσοι φιλοτιμούνται ν' αποδείξωσι τον Σολομώντα δικαίως ισχυριζόμενον ότι ο άνθρωπος ***'κατ' ουδέν επερίσσευσε του κτήνους'*** *και μεταξύ ημών και των προγόνων ημών πιθήκων, πλην της ουράς, ουδεμία άλλη υπάρχει ουσιώδης διαφορά* [*Αγγέλου Βλάχου Κωμωδίαι*, 1871, *Άπαντα*, Β΄, p. 28, sublinierea noastră][8].

Când d-nul Vlahos mi-a trimis culegerea sa dramatică, se întâmpla să mă aflu cufundat, nu știu cum, în teoriile școlii darwiniene. Deja de două luni, tovarășii nedespărțiți îmi erau Vogt, Darwin, Büchner, Lamarck, Moleschott și toți ceilalți care au ambiția să demonstreze temeinicia afirmației lui Solomon, anume că 'omul întru nimic nu este mai presus decât dobitocul' și că între noi și strămoșii noștri maimuțe, în afară de coadă, nu mai există nici o altă deosebire esențială.

Roidis se dovedește un bun cunoscător al studiilor antropologice din vremea sa, pe care însă le deformează și le răstălmăcește ironic, așa cum procedase de altfel și în romanul său cu temele religioase și ecleziastice. El nu ezită să parodieze aici chiar vorbele *Ecclesiastului,* parafrazând și reinterpretând satiric versetul biblic citat într-o formă ușor schimbată, un obicei care pune sub semnul întrebării tehnica roidiană a citării și sursele autorului[9]:

3.18.1
ἐκεῖ εἶπα ἐγὼ ἐν καρδίᾳ μου
περὶ λαλιᾶς υἱῶν τοῦ ἀνθρώπου,
ὅτι διακρινεῖ αὐτοὺς ὁ θεός,
καὶ τοῦ δεῖξαι ὅτι αὐτοὶ κτήνη εἰσὶν καί γε αὐτοῖς.

3.19.1
ὅτι συνάντημα υἱῶν τοῦ ἀνθρώπου
καὶ συνάντημα τοῦ κτήνους,
συνάντημα ἓν αὐτοῖς·
ὡς ὁ θάνατος τούτου, οὕτως ὁ θάνατος τούτου,

[8] Aluzie explicită la concepțiile lui Darwin, *cf.* ΓΕΩΡΓΑΝΤΑ, Αθηνά, „Από τον Αριστοτέλη στον Δαρβίνο", *Το Βήμα,* 11/01/2004, p. 43, precum și ZARIMIS, Maria, *The Influence of Darwinism and Evolutionism on Modern Greek Literature: the Case of Grigorios Xenopoulos,* thesis presented for the Degree of Doctor of Philosophy in Modern Greek, University of New South Wales, Sydney, 2007.

[9] *Cf.* ΚΡΗΤΙΩΤΗΣ, Σταύρος, *Τα συρτάρια της γνώμης του: άγνωστες παραθεματικές τεχνικές του Εμμανουήλ Ροΐδη*, Αθήνα, Τόπος, 2009.

https://biblioteca-digitala.ro

3.19.5
καὶ πνεῦμα ἓν τοῖς πᾶσιν·

3.19.6
καὶ τί ἐπερίσσευσεν ὁ ἄνθρωπος παρὰ τὸ κτῆνος;
οὐδέν, *ὅτι τὰ πάντα ματαιότης.*

3.20.1
τὰ πάντα πορεύεται εἰς τόπον ἕνα·
τὰ πάντα ἐγένετο ἀπὸ τοῦ χοός,
καὶ τὰ πάντα ἐπιστρέφει εἰς τὸν χοῦν·

3.21.1
καὶ τίς οἶδεν πνεῦμα υἱῶν τοῦ ἀνθρώπου
εἰ ἀναβαίνει αὐτὸ εἰς ἄνω,
καὶ πνεῦμα τοῦ κτήνους
εἰ καταβαίνει αὐτὸ κάτω εἰς γῆν; (LXX, Eccl. 3.18.1-3.21, sublinierea noastră)

18 Atunci mi-am spus eu în inima mea,
vorbind despre fiii omului,
că îi va judeca Dumnezeu ca să arate că ei sunt dobitoace, chiar pentru ei.
19 Căci soarta fiilor omului şi soarta dobitoacelor,
o singură soartă [este] pentru ei;
cum este moartea unuia, aşa este şi moartea celuilalt
şi o singură suflare este în toţi;
şi cu ce este omul mai presus de dobitoc?
Cu nimic, căci toate sunt deşertăciune.
20 Toate se duc într-un singur loc.
Toate s-au făcut din ţărână
şi toate în ţărână se întorc.
21 Şi cine ştie dacă suflarea fiilor omului
urcă în înalt
şi suflarea dobitoacelor
coboară, în jos, spre pământ?[10]

Mai târziu însă, într-un alt articol, pe urmele înaintaşilor săi înţelepţi, completează definiţia ironică a omenirii prin elogiul râsului şi al persiflării ca trăsături specific umane: *Ο γέλως είναι σπουδαίον διακριτικόν μεταξύ ανθρώπου και αλόγων ζώων και, όπως κατηντήσαμεν σήμερον, μα την αλήθειαν πλησιάζει να καταστή ανάγκη να έχωμεν όσον το δυνατόν προχειρότερα τα διακριτικά μας, διά να μη εκληφθώμεν άλλοι αντ' άλλων*... („Râsul este o trăsătură distinctivă între om şi animalele necuvântătoare şi, aşa cum am ajuns astăzi, zău, aproape că o să fie nevoie să avem cât mai la-ndemână semnele noastre distinctive, ca să nu fim confundaţi unii cu alţii..." *Ασμοδαίος,* 1875, *Άπαντα,* Β΄, p. 110)[11].

În *Istoria unei maimuţe* (*Ιστορία ενός πιθήκου,* 347–353, scrisă între 1894 şi 1904), a cărei posibilă sursă de inspiraţie pare a fi romanul fantastic şi picaresc al lui

[10] *Septuaginta 4*, tomul I, *Psalmii, Odele, Proverbele, Ecleziastul, Cântarea Cântărilor,* Iaşi, Polirom, 2006, pp. 541–542.

[11] În acest prim articol incisiv din ziarul *Asmodeu*, Roidis se iscăleşte grăitor cu expresivul pseudonim Σφήκα (Viespea).

https://biblioteca-digitala.ro

Iakovos Pitsipios, *Ο πίθηκος Ξουθ ή Τα ήθη του αιώνος* (1848)[12], Thomas, cimpanzeul priceput și isteț al unui nobil arheolog, este zugrăvit ca un șambelan și un bibliotecar comic, caraghios îmbrăcat, un nou pretext de a satiriza comparația darwiniană dintre om și maimuță. Într-o parodie aberantă și excesivă, teoria limbajului ca trăsătură distinctivă dintre om și animal este ridiculizată prin capacitatea maimuței de a imita comportamentul uman. Ba chiar vestitul artist Izola îi face un portret de aristocrat, numele pictorului fiind, de fapt, o săgeată la adresa naturalismului lui Zola:

> *Προ αμνημονεύτων λοιπόν χρόνων, πριν αξιωθώ να γνωρίσω τον προκείμενον πίθηκον προσωπικώς, ηυτύχησα να τον ίδω εις καλλιτεχνικήν τινα έκθεσιν του Λιβόρνου ζωγραφιστόν. Η εικών ήτο αριστουργηματική και έφερε την υπογραφήν του εξόχου ζωγράφου Ίζολα, ο οποίος δεν εσυνήθιζε να ζωγραφίζη παρά μόνον θεούς, ήρωας, αγγέλους και παναγίας. Πώς λοιπόν εκαταδέχθη καταβαίνων από τον Όλυμπον και τον Χριστιανικόν Παράδεισον να εικονίση πίθηκον; Η λύσις της απορίας είνε ότι ο πίθηκος δεν ήτο φανταστικόν ζώον, αλλ' ακριβές αντίγραφον αληθινού τετραπόδου ανήκοντος εις αυθέντην μυριόπλουτον, τον τραπεζίτην και αρχαιολόγον Δημήτριον Κούστε, δαπανήσαντα τέσσαρας χιλιάδας τάλληρα διά να ζωγραφηθή ο πίθηκος υπό του πρώτου της Ιταλίας ζωγράφου, απαραλλάκτως καθώς και όταν έπαθεν ο ρηθείς πίθηκος κρυολόγημα, εκάλεσε τον πρώτον της Ιταλίας ιατρόν Μπουφαλίνην διά να ποτίση την μαϊμού του χαμόμηλα, θηριακήν και θερμόν οίνον. Πλην της αγάπης προς τον πίθηκον ενυπήρχε πιθανώς εις τούτον και τις κλίσις, ουχί ακριβώς προς επίδειξιν αλλά προς απόδειξιν ότι ηδύνατο διά των εκατομμυρίων του να καταβιβάση μέχρι του πιθήκου του τας κορυφάς της τέχνης και της επιστήμης. Ο πίθηκος εκείνος του είδους Chimpagi ήτο μεσαίου μεγέθους και ωμοίαζεν εν συνόλω όλους τους πιθήκους* [*Istoría enós pithíkou*, pp. 347–348].

În vremuri imemoriale, așadar, înainte de a mă-nvrednici să-l cunosc personal pe cimpanzeul despre care vorbim, am avut norocul să-l văd pictat la o expoziție de artă din Livorno. Tabloul era o capodoperă și purta iscălitura extraordinarului pictor Izola, care nu picta de obicei decât zei, eroi, îngeri și madone. Cum de s-a învoit, așadar, să coboare de pe Olimp și din Paradisul creștin ca să înfățișeze o maimuță? Dezlegarea acestei aporii este faptul că maimuța nu era un animal fantastic, ci o copie exactă a unui patruped adevărat, aparținând unui stăpân deosebit de bogat, bancherul și arheologul Dimitrios Kouste, care a cheltuit patru mii de taleri pentru a-i fi zugrăvită maimuța de cel dintâi pictor al Italiei, întocmai ca atunci când maimuța în cauză s-a îmbolnăvit de răceală și el l-a chemat pe Bufalini, cel mai de frunte medic din Italia, spre a o doftorici pe maimuță cu mușețel, opiu și vin fiert. Pe lângă dragostea pentru maimuță mai avea poate și o aplecare, nu chiar spre ostentație, ci spre dovedirea faptului că, prin milioanele sale, avea putința să scoboare până la nivelul maimuței sale culmile artei și ale științei.

[12] *Cimpanzeul Xouth sau Moravurile veacului,* predecesor al *Papesei Ioana,* totodată, prin tema peregrinării, a deghizării și a metamorfozei. Parodia maimuței civilizate ca dovadă a înrudirii cu omul este foarte îndrăgită în epocă, așa cum vedem și în celebra caricatură *The Lion of the Season,* publicată în magazinul britanic *Punch* (25 mai 1861), înfățișând o gorilă îmbrăcată elegant, cu un zâmbet ambiguu, care ia parte la o petrecere londoneză. În numărul anterior *(Punch,* 40, 18 mai 1861), fusese publicată o altă ilustrație, cunoscută sub numele de *Monkeyana,* ca o reacție la controversa evoluționistă, o maimuță purtând o pancartă cu mesajul „Am I a man and a brother?", iar drept legendă având o poezie satirică a paleontologului Philip Egerton, îndreptată împotriva teoriilor lui Darwin privitoare la originea speciilor și iscălită de „Gorilla, Zoological Garden", din care citățm doar prima strofă: „Am I satyr or man? / Pray tell me who can, / And settle my place in the scale. / A man in ape's shape, / An anthropoid ape, / Or monkey deprived of his tail?". *Cf.* ZARIMIS, Maria, *Darwin's Footprint. Cultural Perspectives on Evolution in Greece (1880–1930s),* Budapest, Central European University Press, 2015, n. 43, p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro

Maimuța aceea din specia cimpanzeului era de mărime mijlocie și semăna întru totul cu celelalte maimuțe.

Scriitorul îl admiră ironic pe cimpanzeu folosind un oximoron și îi laudă calitățile prin autoreferire la funcția sa de director al Bibliotecii Naționale, luând astfel în derâdere absurditatea înrudirii omului cu maimuța:

Πίθηκον όμως είχε μόνον ένα, τον Θωμάν, όστις ουδέν είχε κοινόν προς τα του ζώου, αλλά συνεκατοίκει, συνέτρωγε και συνδιεσκέδαζε μετά του κυρίου του, το δε περιεργότερον είνε ότι και συνειργάζετο μετ' αυτού εκτελών καθήκοντα βιβλιοθηκάριου (...). Όταν το εσπέρας μετέβημεν εις το Κούστειον μέγαρον, έσπευσε πλην του οικοδεσπότου να δεξιωθεί ημάς και ο πίθηκος Θωμάς τείνων κατά μίμησιν του κυρίου του εις έκαστον ημών την χείρα. Διά το επίσημον της ημέρας είχεν ενδυθή την στολήν του αξιώματός του, φράκον από κυανούν βελούδον, ερυθρόν βρακίον και λαιμοδέτην εκ τριχάπτου και καμέλιαν εις την κομβιοδόχην. Ο Θωμάς ωμοίαζε πολύ με την εικόνα του και ήτο όσον εύμορφος δύναται να είνε πίθηκος. Αν δεν εφοβούμην να μη θεωρηθώ αντιφάσκων θα έλεγα ότι ήτο εύμορφος ασχημομούρης. Και τοιαύτα μεν ήσαν τα εξωτερικά, το δε ηθικά και πνευματικά προσόντα του Θωμά ήσαν πολύ ανώτερα τούτων [*Ιστορία ενός πιθήκου,* pp. 349–350].

Maimuță însă avea doar una, pe Thomas, care nu avea nimic în comun cu animalele, ci locuia cu stăpânul său, ședea la masă cu el și petreceau împreună, iar cel mai curios lucru este că și lucra împreună cu el, îndeplinind funcția de bibliotecar (...). Când ne-am dus seara la palatul Kousteian, pe lângă gazdă, s-a grăbit să ne întâmpine și cimpanzeul Thomas, care, imitându-și stăpânul, ne-a întins fiecăruia mâna. Pentru solemnitatea zilei, se îmbrăcase într-o ținută potrivită rangului său, într-un frac albastru de catifea, pantaloni roșii și cravată de lână, iar la butonieră avea o camelie. Thomas semăna mult cu portretul său și era atât de frumos pe cât poate fi o maimuță. Dacă nu m-aș teme să fiu socotit contradictoriu, aș zice că era o urâțenie frumoasă. Astfel era înfățișarea lui exterioară, pe când calitățile morale și spirituale ale lui Thomas erau cu mult mai presus de aceasta.

Teza creaționistă nu scapă nici ea ridiculizării lui Roidis, în aceeași istorie a maimuței, prin evocarea arcei biblice și a cărții *Facerii*. Baronul arheolog Dimitrios Kuste a adunat pe domeniul său o adevărată grădină zoologică, un muzeu viu care seamănă cu un paradis terestru: douăzeci și șapte de câini din fiece rasă și mărime, o sumedenie de pisici din felurite țări, o colecție unică de zburătoare exotice de tot soiul, ba chiar și doi struți sau alte uluitoare păsări microscopice. Spre încununarea acestei arce se adaugă într-un paragraf aparte cimpanzeul Thomas, deosebindu-se astfel, prin rangul lui special, în evoluția lanțului vieții și apropiindu-se de stadiul uman, un alt atac batjocoritor la adresa doctrinei lui Darwin.

Πλην όμως αρχαιολογικού ήτο εις το μέγαρον εκείνο και ζωολογικόν μουσείον, ή μάλλον αληθής κιβωτός του Νώε, διότι τα ζώα ήσαν ζωντανά. Είχεν εικοσιεπτά σκύλους παντός είδους και μεγέθους, από του ποιμενικού μολοσσού των Απεννίνων μέχρι του κυναρίου της Μάλτας και της αυλής του βασιλέως της Αγγλίας Καρόλου, και γάτας αναριθμήτους, της Αγκύρας, της Τάρμας, τριχρόους της Ισπανίας και χρυσότριχας της Περσίας. Ο Κούστε δύναται να θεωρηθή Ιωάννης ο πρόδρομος της σήμερον ακμαζούσης γατοφιλίας... [*Ιστορία ενός πιθήκου,* p. 347]

https://biblioteca-digitala.ro

> În palatul acela se afla, pe lângă muzeul arheologic, și unul zoologic sau, mai degrabă, o adevărată arcă a lui Noe, întrucât animalele erau vii. Avea douăzeci și șapte de câini de tot soiul și de toate mărimile, de la molosul ciobănesc din Apenini până la cățelușul maltez și cel de la curtea regelui Carol al Angliei, și pisici fără număr, de Angora, de Tarma, tricolore de Spania și persane aurii. Kouste poate fi socotit ca un fel de Ioan Prodromul al iubirii de pisici în plin avânt astăzi.

Pe urmele înaintașilor săi, sub pretextul căutării diferenței specifice dintre om și patruped, scriitorul invocă hazliu în *Sărbătoarea măgarului în Evul Mediu* definițiile filosofice antice și moderne spre a propune, la urmă, propria definiție contradictorie:

> *Ούτω λοιπόν επίσημος και πάντας ευχαριστών ορισμός του ανθρώπου ακόμη δεν ευρέθη, αλλ' έκαστος έχει περί του διπόδου τούτου οίαν βούλεται γνώμην. Οι Εγελειανοί θέλουσιν αυτόν ενσαρκωμένον θεόν, ο εν Γαλλία υπουργός της παιδείας τον κατατάσσει εις την οικογένειαν των πιθήκων και άλλοι άλλα περί αυτού φιλοσοφούσιν. Η αναρχική αύτη ελευθερία δίδει και εις ημάς την άδειαν να ορίσωμεν τον άνθρωπον: 'ζώον λογικόν, έχον ακατάσχετον κλίσιν εις το παραλογίζεσθαι'. Η αντίφασις αύτη φαίνεται ημίν το κύριον γνώρισμα της ανθρώπινης φύσεως, σημείον πολύ χαρακτηριστικώτερον της τε αύλου ψυχής των πνευματιστών και των ατρίχων ωτίων της νέας σχολής. Πάντα τα λοιπά ζώα είναι συνεπή προς εαυτά, μόνος δε ο άνθρωπος ανακόλουθος εις τους λογισμούς και τας πράξεις του* [*Η εορτή του όνου κατά τον Μεσαίωνα, Άπαντα, Β΄*, p. 10].

> Astfel, așadar, o definiție a omului oficială și întru totul satisfăcătoare nu s-a găsit încă, ci fiecare are cu privire la acest biped fel de fel de opinii. Hegelienii îl văd ca pe un Dumnezeu întrupat, ministrul francez al educației îl așază în familia maimuțelor, alții au alte filozofii despre el. Această libertate anarhică ne îngăduie și nouă să definim omul: 'ființă rațională având o înclinație irezistibilă spre irațional'. Această contradicție ne pare a fi trăsătura principală a naturii umane, un însemn mult mai caracteristic decât sufletul imaterial al spiritiștilor și decât urechile fără peri ale noii școli. Toate celelalte viețuitoare sunt consecvente cu sine, doar omul este inconsecvent în gândirea și faptele sale.

Pe de altă parte, în celelalte scrieri, animalul rămâne un termen de comparație constant, dar mereu surprinzător în descrierea moravurilor și a înfățișării omului. Astfel, în *Psihologia unui soț din Syros,* vorbele înveninate ale unei fete bătrâne sunt asemuite șuieratului viperei (*ως συριγμός εχίδνης*), un prieten destrăbălat este caracterizat ca fiind fără rușine, precum o maimuță (*αδιάντροπος ως πίθηκος*), o domnișoară prea voluminoasă este comparată ironic cu un hipopotam tânăr (*είδος τι νεαρού ιπποποτάμου*), iar nevasta egoistă și dichisită, dornică de admirație, care caută doar să epateze prin luxul veșmintelor sale, este inclusă în rândul păunilor: *Η Χριστίνα δεν ανήκε βεβαίως εις το γένος των τρυγόνων και των περιστερών, αλλά πολύ μάλλον των παγωνίων* („Cristina nu făcea parte, desigur, din neamul turturelelor și al porumbițelor, ci, mai degrabă, din cel al păunilor")[13].

Spre apusul vieții, foarte suferind, însingurat și adânc descumpănit, scriitorul nu socoate o insultă faptul de a fi pus în rândul animalelor și asemuit lor, căci mai avem multe de învățat chiar și din obiceiurile acestora, după cum ne mărturisește, cu accente de mizantropie și amărăciune, în prologul *Istoriei unui coteț* (1897), nuvelă care

[13] *Άπαντα,* Ε΄, p. 42, p. 54.

https://biblioteca-digitala.ro

descrie virtuțile afective superioare ale unei puici față de perechea ei, cocoșul. Singura cale de terapie pare a fi, pentru Roidis, satira parodică:

> *Εξ όσων ηυτύχησα ή εδυστύχησα να γνωρίσω είμαι, πιστεύω, ο μόνος άνθρωπος όστις, αν τον ωνόμαζον ζῶον, δεν θα εθεώρει τούτο ως προσβολήν. Όσον συναναστρέφομαι τα ζώα, τόσον μάλλον πείθομαι, ότι δεν υπάρχει μεταξύ αυτών και των ανθρώπων καμία διαφορά (...). Το κυρίως διακρίνον αυτά από ημάς είναι ότι παρέλαβον από τους ανθρώπους όσα έχουσιν ούτοι καλά, και απέφυγαν να μιμηθώσι τα άχρηστα, τα επιβλαβή και τα γελοία. Ουδέποτε έγεινε λόγος μεταξύ αυτών περί επισκέψεως του νέου έτους, ούτε περί καπνίσματος, ούτε περί φόρου επί του καπνού ή οιουδήποτε άλλου· δεν χαρτοπαίκτουσι, δεν πίνουσι παρά νερόν ή γάλα όταν είναι μικρά· δεν συντηρούν στρατούς, αγνοούν τι θα πει πατρίς και ιδιοκτησία, και εκ τούτου ούτε δίκας εγείρουσιν ούτε κινούσι πολέμους, αλλά μόνον μονομαχίας περί πραγμάτων τα οποία ενδιαφέρουσιν αυτά αμέσως και προσωπικώς, περί της νομής λ.χ. πολυχλόου τινός λειμώνος ή της ευνοίας ωραίας τινός ομοφύλου των, γάτας, σκύλας, λεαίνης, φοράδας ή ελαφίνας...*[14].

> Dintre toți pe câți am avut norocul sau nenorocul să-i cunosc, sunt, cred, singurul care, dacă ar fi numit animal, nu ar lua-o drept jignire. Cu cât conviețuiesc mai mult cu animalele, cu atât mă conving mai tare că nu există între ele și oameni nicio diferență (...). Ceea ce le deosebește mai cu seamă de noi este faptul că au luat de la oameni tot ce au mai bun și s-au ferit să imite cele nefolositoare, vătămătoare și ridicole. Niciodată nu a fost vorba în rândul lor de o vizită de revelion sau de fumat, sau de impozit pe tutun, sau altceva asemănător. Nu obișnuiesc să joace cărți, nu beau decât apă sau lapte, când sunt mici. Nu întrețin armate, nu cunosc noțiunea de patrie sau de proprietate[15] și, de aceea, nici nu intentează procese și nici nu iscă războaie, ci doar dueluri pentru lucruri care le interesează nemijlocit și personal, pentru pășunatul, de pildă, pe o pajiște înverzită sau pentru favoarea vreunei mândre de-același soi cu ele, a vreunei pisici, cățele, leoaice, iepe sau căprioare...

BIBLIOGRAFIE

Surse primare

RAHLFS, Alfred (ed.), *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, Stuttgart, Württembergische Bibelanstalt, 1935;

ΡΟΪΔΗΣ, Εμμανουήλ, *Άπαντα,* επιμ. Άλκης Αγγέλου, τόμοι Α΄-Ε΄, Αθήνα, Ερμής, 1978;

ROIDIS, Emmanouil, *Papesa Ioana*, traducere din limba greacă, prefață, tabel cronologic, note și bibliografie de Claudiu Sfirschi-Lăudat, București, Editura Vellant, 2018;

Septuaginta 4. Tomul I. Psalmii, Odele, Proverbele, Ecleziastul, Cântarea Cântărilor, volum coordonat de Cristian Bădiliță, Francisca Băltăceanu, Monica Broşteanu, în colaborare cu Pr. Ioan-Florin Florescu, traduceri de: Cristian Bădiliță, Francisca Băltăceanu, Florica Bechet, Monica Broşteanu, Ioana Costa, Marius David Cruceru, Cristian Caspar, Eugen Munteanu, Ion Pătrulescu, Colegiul Noua Europă, Iași, Editura Polirom, 2006;

TOLSTOI, Lev, „Holstomer. Povestea unui cal" (traducere din limba rusă de Antoaneta Olteanu), in *Pagini alese din literatura rusă a secolului al XIX-lea*, traducere din limba rusă și note de Diana Iepure, Antoaneta Olteanu și Marina Vraciu, București, Corint Books, 2017.

[14] *Ιστορία ορνιθώνος* (1897), *Άπαντα,* Ε΄, p. 218; vizita de Anul Nou reprezintă o aluzie comică la un obicei foarte răspândit în sânul societății insulei Syros, pomenit și în *Psihologia unui soț din Syros.*

[15] A se vedea, din nou, asemănarea cu preocupările și monologul calului lui Tolstoi.

https://biblioteca-digitala.ro

Exegeză

ΒΟΓΙΑΤΖΑΚΗ, Εύη, „Ο Εμμανουήλ Ροΐδης και η μεταφορά της επιστήμης", *Σύγκριση / Comparaison,* 18, 2007, pp. 47–71;

—, „Δαρβινικό και θετικιστικό πνεύμα στις ιστορίες ζώων του Εμμανουήλ Ροΐδη", in Close, E., Couvalis, G., Frazis, G., Palaktsoglou, M. & Tsianikas, M. (eds), *Greek Research in Australia: Proceedings of the 7th Biennial International Conference of Greek Studies*, Flinders University Department of Languages – Modern Greek, June 2007, Adelaide, 2009, pp. 755–764;

ΓΕΩΡΓΑΝΤΑ, Αθηνά, *Εμμανουήλ Ροΐδης, η πορεία προς την Πάπισσα Ιωάννα,* Αθήνα, Ιστός, 1993, pp. 267–275;

—, „Από τον Αριστοτέλη στον Δαρβίνο", *Το Βήμα,* 11/01/2004, p. 43;

KINDT, Julia, „Capturing The Ancient Animal: Human/Animal Studies and the Classics", *The Journal of Hellenic Studies,* 137, 2017, pp. 213–225;

KORDOS, Przemysław, Emanouil Roidis' Stories about Animals", in Marciniak, Katarzyna (ed.), *Birthday Beasts' Book: Where Human Roads Cross Animal Trails.* Cultural Studies in Honour of Jerzy Axer, Warsaw, Artes Liberales, 2011, pp. 133–140;

ΚΡΗΤΙΩΤΗΣ, Σταύρος, *Τα συρτάρια της γνώμης του: άγνωστες παραθεματικές τεχνικές του Εμμανουήλ Ροΐδη,* Αθήνα, Τόπος, 2009;

MAVRELOS, Nikos, „'Satire' and 'Laughter' as Characteristics of Juman Identity in Emm. Roidis' 'Cultural Theory': Modernity in Europe and the Exclusion of Greece", in Τσιγαρας, Γεώργιος Χρ., Ναξίδου, Ελεονώρα, Στρατηγόπουλος, Δημοσθένης, *ΑΝΔΡΙ ΚΟΣΜΟΣ. Τιμητικός Τόμος στον Καθηγητή Κωνσταντίνο Κ. Χατζόπουλο*, Θεσσαλονίκη, Εκδοτικός Οίκος Κ. & Μ. Σταμούλη, 2019, pp. 379–397;

—, „Η υποδοχή του Poe στην Ελλάδα και ο φακός του Ροΐδη", *Σύγκριση / Comparaison,* 14, 2003, pp. 75–99;

STAMATAKI, Joanna, „Η θεωρητική και λογοτεχνική διάσταση της 'διηγηματικής εγκυκλοπαίδειας' του Εμμανουήλ Ροΐδη: 'Τοις Εντευξομένοις', 'Ιστορία μιας γάτας'", in Close, E., Couvalis, G., Frazis, G., Palaktsoglou, M. & Tsianikas, M. (eds), *Greek Research in Australia: Proceedings of the 7th Biennial International Conference of Greek Studies*, Flinders University, June 2007, Adelaide, 2009, pp. 781–796;

ZARIMIS, Maria, *The Influence of Darwinism and Evolutionism on Modern Greek Literature: the Case of Grigorios Xenopoulos,* thesis presented for the Degree of Doctor of Philosophy in Modern Greek, University of New South Wales, Sydney, 2007;

—, *Darwin's Footprint. Cultural Perspectives on Evolution in Greece (1880–1930s)*, Budapest, Central European University Press, 2015;

ZIMBONE, Anna, „Η πολυεδρική φυσιογνωμία του ευρωπαίου Εμμανουήλ Ροΐδη", in Δημάδης, Κωνσταντίνος Α. (επιμ.), *Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα).* Δ' Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών Γρανάδα, 9–12 Σεπτεμβρίου 2010, Πρακτικά, Τόμοι 1–5, Τόμος Β΄, Αθήνα, Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, 2011, pp. 601–618;

—, „Tre αφηγήματα di Emmanuìl Roidis: *Le vetrerie, Una storia di pollaio, La mia stella*", *in* Ανδρειωμένος, Γιώργος (επιμ.), *Ευκαρπίας έπαινος. Αφιέρωμα στον Καθηγητή Παναγιώτη Μαστροδημήτρη,* Αθήνα, Πορεία, 2007, pp. 1245–1258.

https://biblioteca-digitala.ro